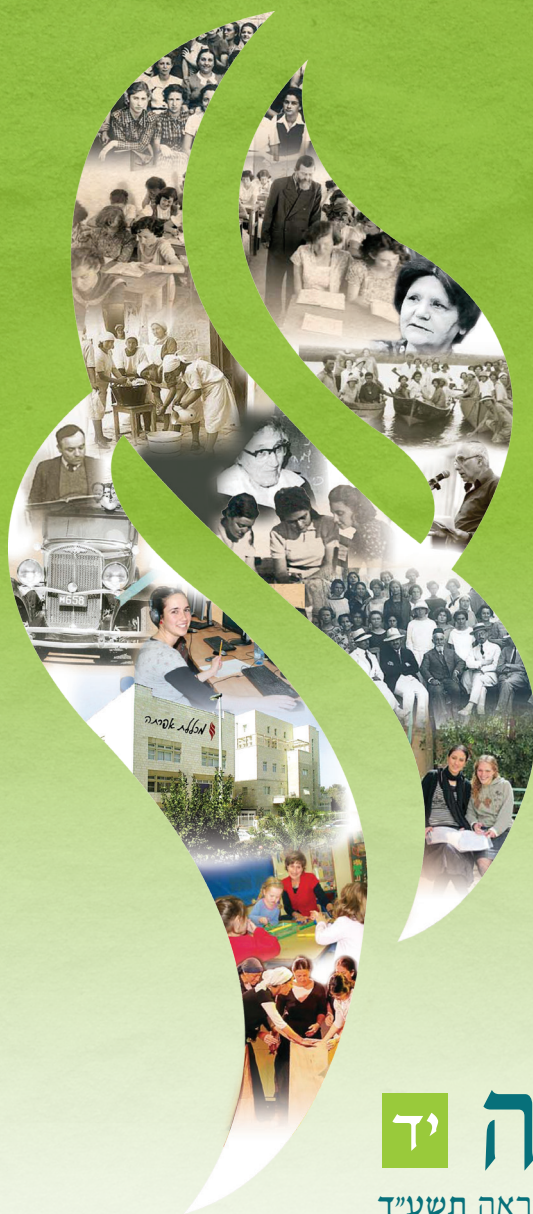

ציורים של
ילדים להורים
גרושים
מאירה פיין (ז"ל)

תדפיס מתוך:

יד דרך אפרתה

ביטאון המכללה בנושאי חינוך והוראה תשע"ד

המכללה האקדמית לחינוך
תשעים שנות הכשרת מורים

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

אמונה אפרתה - המכללה האקדמית לחינוך ולאמנויות

מסת"ב: 6-13-7234-965-978

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה,

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס' 02-6738660

דוא"ל efrata@macam.ac.il

עיצוב והפקה: **שילה • ברכץ** בית אל
טל' 02-9973875, פקס' 02-9971022, shilo_b@netvision.net.il

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	ציון עוקשי תפילת קבע ממוסדת – דרך חינוכית המעצבת אומה
33	אסתי בן מנחם-תאומים ללמוד תורה ביחידות או ללמוד תורה בחברותא? בחינת השאלה בטקסטים של חכמי ישראל במהלך הדורות
49	נגה בינג 'חנוך לנער על פי דרכו' – עיון בהגותו של האדמו"ר מסלונים
75	ישראל רוזנסון תלמיד מתחפש, מורה מחפש – מסה קצרה על תחפושות ועל חינוך
83	יוסי שפנייר עטרה של חינוך בצפונה של ירושלים בימים של טרום מדינה סיפורה של לאה גולוביצקי, מורה ומחנכת בעטרות
103	נעמה קידר-לוי מעורבות הספרייה בתהליך החינוכי-לימודי במכללה
121	אביבה סטניסלבסקי הזמר העברי ככלי לחוויה בחינוך
141	דסי שטיינר מדע בסיפורי ילדים או: קוץ נוסף בקוצים של פודי הקיפוד
157	מאירה פיין ז"ל ציורים של ילדים להורים גרושים
169	אביגיל פרידמן מה בין אווירת כיתה ללמידה?
193	ירון זילברשטיין השעה הפרטנית בבתי הספר במדינת ישראל ויצירת 'מעגל הערכה' – המורה כמעריך וכמועריך
203	לין גנסר ופול שרל-פוקס קשיים בהערכת תפקוד קוגניטיבי-חינוכי של תלמידים מהעדה האתיופית
217	אילנה כלב-ברקוביץ תכנית להכשרת מורים אל מול אתגרי השעה חינוך על-יסודי – מיפוי צרכים ודרכי התמודדות
235	אילנה כלב-ברקוביץ התמודדות עם בעיות משמעת – ציר מרכזי בעבודת ההוראה

עריכה לשונית
ד"ר סיגלית רוזמריין
חנה פורטגנג
מזכירת המערכת
שלומית זמיר

רשימת המחברים המשתתפים בקובץ

מכללת אפרתה	ד"ר אסתי בן מנחם-תאומים
אוניברסיטת בן-גוריון	נגה בינג
מכללת אפרתה	ד"ר אילנה כלב-ברקוביץ
מכללת אפרתה	ד"ר ליין גנסר
מכללת חמדת-הדרום	ד"ר ירון זילברשטיין
מכללת אפרתה	ד"ר אביבה סטניסלבסקי
מכללת אפרתה	ד"ר ציון עוקשי
מכללת אפרתה	מאירה פיין ז"ל
מכללת אפרתה	ד"ר אביגיל פרידמן
מכללת אפרתה	נעמה קידר-לוי
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון
מכללת אפרתה	דסי שטיינר
מכללת אפרתה	ד"ר יוסי שפנייר
מכללת אפרתה	ד"ר פול שרל-פוקס

ציורים של ילדים להורים גרושים

מאירה פיין (ז"ל)

הגישה שתפקידה של משפחה הוא להגן על ילדים, לשמור אותם ולהעניק להם ביטחון ותמיכה חומרית ורגשית, מעוגנת במסורת תרבותית ממושכת. ואולם לא תמיד מצליחה המשפחה בתפקידה זה, ומציאות החיים מלמדת שיש משפחות רבות המתקשות להעניק לילדיהן את התמיכה והביטחון הנדרשים. הביטוי הבולט והבוטה לחוסר ההצלחה כרוך בהתערעור קיצונית של מערכת היחסים הפנים-משפחתית. ההורים חיים במתח ובמריבה ולעתים גם נפרדים ומתגרשים. שיא המשבר בין בני המשפחה טמון בגירושין, אך ההשפעה על הילדים מתחילה כבר בשלבים מוקדמים יותר, שעה שההורים אינם מסתדרים ביניהם ויכולתם להעניק תמיכה וביטחון נפגעת. משך הזמן שבין תחילת היווצרות המתח בין ההורים ובין הגירושין הרשמיים יכולה להימשך זמן רב, ובתקופה זו הילדים חשופים לחוסר יציבות במשפחה. גם לאחר הגירושין לא מובטחת יציבות לחלקי המשפחה שנפרדו, ועל הילדים להסתגל למצב חדש, הכולל פרדה מוחלטת או חלקית מהורה, ולעתים מעבר למקום מגורים חדש ולסביבה פיזית וחברתית שונה.

בשל השינויים החברתיים והכלכליים העצומים בחברה המודרנית ביחס לחברה שלפני המהפכה התעשייתית, תופעת הגירושין נעשית שכיחה הרבה יותר מבעבר, והתוצאה הישירה היא שמספר גדול יותר של ילדים מתנסים בערעור המבנה המשפחתי. מטבע הדברים גולשות התמודדויותיהם גם למערכת החינוך, שבה אנו פוגשים עוד ועוד ילדים המתמודדים עם השינויים המשפחתיים. הדבר מחייב את המערכת – מורים וגננות – ללמוד להתמודד עם הצרכים המיוחדים של הילדים, הבאים לידי ביטוי בלימודים ובהתנהגות בגן ובבית הספר. גם חברי הילד שהוריו נפרדו מושפעים בעקיפין, ולעתים מתחילים להרהר ולחשוש שגם במשפחה שלהם תיתכן פרדה של ההורים. מגמה זו מחייבת את אנשי החינוך להיות ערניים ורגישים.

ילדים החשופים למשבר משפחתי זקוקים לעזרה ולטיפול פרטני שיסייעו להם להתמודד עם מגוון הקשיים שהמשבר מזמן. ובהקשר זה מערכת החינוך היא קודם כל המורה האישי של הילד שאתו הוא נפגש בחיי היום יום. המורה הוא הגורם המשמעותי ביותר שאתו נמצא הילד בקשר על בסיס קבוע. המורה אמור להבחין בכל שינוי בהתנהגותו ובתפקודו של הילד ועליו להיות מצויד בכלים שיסייעו לברר את פשר השינוי ולהבין אותו.

במאמר זה ברצוני להדגים כיצד יכול מורה באמצעות ציור פשוט ותמים לזהות את הבעיה המעסיקה את הילד ולעמוד על עצמתה. מתח בין ההורים, המוביל לעתים לפרדה

ולגירושין, הוא אירוע העלול להיות קשה ביותר, אם אינו זוכה לטיפול ולעזרה מתאימה. מצד אחד הוא נעשה עוד יותר ככל שהזמן עובר, אך מצד אחר כשהילד מרגיש אמפתיה והתייחסות, הוא יכול להתמודד טוב יותר עם קשייו.

ברצוני להראות כיצד יכול הציור, באמצעות שיחה תומכת שבאה בעקבותיו, לענות על צורכי התלמיד. המטרה היא להביא את המורה או את הגננת למודעות לקשיי הילדים ולזיהוי ילדים המתקשים מבחינה לימודית או התנהגותית עקב בעיות משפחתיות. כאמור, תנאי ראשון לטיפול בכל בעיה הוא היכולת לזהות את קיומה, ובמקרה זה המורה הוא הגורם המרכזי היכול לסייע בזיהוי. אך אם יש צורך בטיפול, הרי שיש להפנות את התלמיד לגורם מקצועי מתאים, וגם זה תפקיד המורה – להפנות לאיש מקצוע.

במודע ושלא במודע, הילד משדר מצוקה כאשר היא ישנה. לא-מעט סימנים יכולים לבטא שדר זה ולמשוך את תשומת לב המחנך. באמצעות ציור תמים יכול המחנך לפתוח אשנב לקשיים שהילד עובר, ללמוד על מצבו ולתת לו אמצעי ביטוי נוח ולא מאיים בהשוואה לביטוי מילולי.

השפעת הגירושין על הילד

מתח בין הורים – המוביל לעתים לפרדה ולגירושין – משליך על האווירה הכללית בבית, והילדים קולטים את חוסר היציבות, את חוסר הוודאות ואת האי-שקט הפוקד את המשפחה. לעתים הילדים מנוצלים שלא בטובתם בעימות שבין ההורים. עתיד הילדים נעשה ברור פחות, והחווייה המשפחתית מעמידה אותם בפני קשיים שאין להם כלים להתמודד אתם.

המצב של ילד להורים גרושים גורם לו לעומס רגשות שאינו נורמלי ולעמדות שליליות שהחברה מפתחת כלפי הילד והוריו. הדחייה החברתית גורמת לילד לדימוי עצמי שלילי.

הרגשות הקשים בין ההורים עלולים להיות קשים ביותר לילד. אם אינו זוכה לטיפול ולעזרה מתאימים, הקושי מחמיר, ויש לכך השלכות על כל תחומי חייו של הילד. מחקרים מראים שלהתמודדות עם גירושין נדרשים כוחות רבים ומאמץ הנמשך שנים. גם לגירושין המטופלים היטב יש השפעה שאינה נעלמת במהירות ועלולה להמשיך וללוות את הילד לאורך זמן, ולגרום לנזק ארוך טווח גם אם הילד עובר משבר אך לא טראומה. טראומה נובעת מגירושין גרועים, ויש צורך בשנות התמודדות רבות כדי להחלים מגירושין כאלו.¹

לילד צעיר יש יכולת מועטה להעריך את המציאות. הכישורים הקוגניטיביים והחברתיים שלו מוגבלים ותלותו בהורים רבה, ולכן עלולה תגובתו להיות חריפה מתגובת ילד מתבגר, שאתו אפשר לשוחח ויש לו מסגרות חברתיות חוץ-ביתיות.

לעתים יש תחושה שילדים מסתגלים למצבים חדשים ומצליחים להתמודד עם ניסיון של גירושין במשפחה, אך המציאות מראה שגם שנים מספר אחרי הגירושין, לילדים רבים יש עדיין קשיים. רבים מהם חשים פחד, חוסר ביטחון, חרדת נטישה, חוסר שליטה וחוסר הגנה.

היקף השינויים האובייקטיביים החלים בסביבת הילד, כגון מעבר ממקום מגורים אחד למשנהו, שינוי מסגרת הלימודים ושינוי המצב הכלכלי, יכולים להשפיע על הסתגלותו למצב החדש. ככל שהעימות בין ההורים דועך והעוינות יורדת, מצב הילד מתייצב, ועם זאת השיפור יכול גם להעלות את ציפיותיו שהכול יחזור לקדמותו.

דימוי עצמי נבנה באמצעות יחסי גומלין טובים בחיי הילד; ילד שמאמין שהוא אהוב ומקובל על הוריו יפתח דימוי עצמי גבוה. הערכה עצמית נמוכה יוצרת פגיעות יתר, חוסר ביטחון ומתח פנימי, הפוגעים בתקינות היחסים הבין-אישיים, ולכן רגש הנטישה עלול לפגוע בביטחון העצמי של הילד. הגנת יתר על ילד להורים גרושים עלולה אף היא לגרום להורדת הדימוי העצמי שלו, מאחר שהיא מעוררת נסיגה וחוסר יציבות.

מקובל להניח שמורים וגננות יכולים להבחין בשינוי בהתנהגותו של ילד גם אם אינם מקבלים מידע מסודר אשר לאירוע יוצא דופן שחווה. לעתים הבחנה זו היא כללית, ויש צורך לברר יותר את פשר ההתנהגות החריגה של הילד. הילד הזקוק לעזרה נשאר לפעמים לבדו, בלא תמיכה ואוזן קשבת. הרבה פעמים משפחה שומרת בסוד את בעיותיה, והילד מפנים את 'חשיבות' שמירת הסוד ואולי גם מתבקש שלא לספר. אבל ילד הנחשף לקשיים במשפחה זקוק לעזרה, והתנהגותו מושפעת מהצורך להתמודד עם הקשיים ועם שמירת הסודות. גם אם מדובר במתח בין ההורים שאינו קשור לילד, אצל ילדים רבים מקננת תחושת האשמה עצמית; הילד עלול להרגיש שבגללו ההורים אינם מסתדרים. לעתים חשים גם הילדים תחושות נטישה כאשר אחד ההורים עוזב את האחר. עצם הסוד נותן לילד הרגשה שמהווה אינו בסדר ושיש להתבייש בו – והוא מגיע למסקנה שהוא והוריו חריגים ונחותים. יכולות להיות לו גם מחשבות ופנטזיות על שינוי המצב, וגם ההורים משדרים מסרים של חוסר ודאות אשר לעתיד של התא המשפחתי בביטויים כמו: 'כך אי-אפשר להמשיך', 'אני רוצה שתעזוב', 'אני רוצה לעזוב', הנשמעים לעתים ומעצרים את ביטחון הילד.

יש ילדים החווים הזנחה, לפחות מצד אחד ההורים, וכדי לפצות עליה מרעיף ההורה המזניח על הילד מתנות ובילויים בלא גבולות. הילד מפגין כעס וחוסר משמעת כלפי ההורה האחר, המנסה לשים גבולות. גם מצב זה גורם לילד לבלבול ולחוסר ביטחון.

כוחו של הציור כאמצעי ביטוי

ילדים אוהבים לצייר בדרך כלל, ואינם מאוימים כאשר מעמידים לרשותם נייר וצבעים ומבקשים מהם לצייר בית ומשפחה. ברצוני להדגים כיצד יכול ציור בליווי שיחה תומכת לעזור למורה לזהות את צורכי הילד וללמוד על קשייו. המטרה היא להביא את המורים ואת הגננות למודעות ולזהוי ילדים המתקשים מבחינה לימודית או התנהגותית עקב בעיות משפחתיות.

תנאי ראשון לטיפול בכל בעיה הוא היכולת לזהות את קיומה. בהמשך נדגים כיצד יכול המורה לסייע בזיהוי בעיות אצל תלמיד, ולהפנות אותו לטיפול מקצועי מתאים.

חשוב שמורה או גננת רגישה יאפשרו לילד לצייר ובאמצעות הציור לחשוף – לפחות בחלקו – 'סוד' השמור אצל הילד ומעיק עליו. העבודה היצירתית נותנת לילד הזדמנות לבטא את הרגשתו. הילד משתמש בציור להפגת מתחים או לביטוי אלימות ותוקפנות. הדגמה לכך נראה בהמשך הדברים.

כיוון שמערכת החינוך היא המסגרת הקבועה המלווה את הילד לאורך זמן, יש ביכולת אנשי החינוך לעקוב אחר שינויי התנהגות, ויש להם כלים יעילים להעניק באמצעותם תמיכה לילד בתקופות משבר. לדוגמה אפשר לעזור לילד לבטא את מצוקותיו בפעילות יצירה במגוון חומרים ובשילוב עם שיחה תומכת. כאמור, הציור הוא שפה שאיננה מאיימת; הילד משליך את רגשותיו על הדף ויכול להסתכל על הדברים ממרחק. הוא יכול לגעת רק בעצמים בדף בלי לייחס אותם לעצמו, והמרחק מקל על השיחה הידידותית. בציור הילד נותן חופש לדמיון, הוא יכול ליצור בציור עולם שונה מהמציאות העצובה שלו, הנותן לו כוח להתמודד.

מאמר זה נכתב בשל החשיבות שאנו רואים בחשיפת משאב זמין זה, של ביטוי המתאפשר באמצעות הציור, למורים ולהורים. כדי להעביר את הדברים לפסים מעשיים נציג במאמר דוגמאות מהמציאות, וננתח כמה ציורים.

היישום המעשי

בכלליות אפשר לקבוע שחשוב לעודד את הילד לצייר, ושחשוב שהמורה וההורה יידעו להתבונן בציור ולתת לו מקום של כבוד. בעזרת דוגמאות ספורות שנציג להלן, נראה כיצד ציור תמים יכול לתת למורה מידע רב-ערך שיכוון להתייחסות ולפיתוח שיחה חשובה עם התלמיד.

1. ציורי בתים

גישה פשוטה ובסיסית היא לבקש מילדים בגן או בבית הספר לצייר בית. בציורי בתים אצל ילדים להורים גרושים, רוב הדלתות קטנות ומצוירות גבוה מעל שולי הדף. פתח זה, שאינו מאפשר כניסה נוחה, מחזק את התובנה שבעקבות הגירושין הילד חש חוסר פתיחות של המשפחה אל החברה, שהבית כביכול כבר אינו פתוח כמו שהיה. בעקבות הגירושין עולות גם בעיות בקשר הבין-אישי של הילד, והן באות לידי ביטוי גם בציור החלונות. בדרך כלל נראה בציורים של ילד נורמטיבי שני חלונות, המייצגים קשר עם הסביבה – כנגד שתי עיניים. אצל הילדים להורים גרושים נראה ריבוי חלונות קטנים ואטומים. ריבוי החלונות מעיד על בעיות בקשר הבין-אישי – הילד כבר אינו רוצה או אינו יכול להזמין חברים כפי שהיה רגיל. אפשר לדוגמה לשאול: 'מי גר בבית שציירת?', 'האם הבית נעים ושמח?', 'האם יש צעקות בבית?'. במקרים רבים הילד מצייר שני בתים, ונשאל מי גר בשני הבתים שבציור. עבודה מרובה בצביעת גג הבית יכולה להצביע על צורך בהגנה, וכן ציור קשת.

2. ציור דמויות

ילדים רבים מבטאים קשיים בתפקוד באמצעות ציור דמות בלא ידיים, בלא כפות ידיים או עם ידיים דקות. יש ילדים המבטאים חוסר כוח בציור דמויות יושבות. יש ילדים המבטאים צורך בקרבה, בחום ובאהבה, בציור ידיים פרושות לצדדים, בשימוש רב בצבע זהוב ובציור מקורות חום כמו שמש גדולה במיוחד במרכז השמים. יש לבחון למי מבין הדמויות רגליים דקות, שאין בכוחן לשאת את כובד הגוף, ולמי אין כפות רגליים או יש כפות רגליים עגולות, שאינן מאפשרות יציבות.

3. ציור משפחה

ציור משפחה יסגיר מידע רב על מצב המשפחה ועל יציבותה. יש לבחון מי נכלל בציור, מה המיקום של הדמויות במשפחה, כיצד מצויר כל אחד, מי ניצב ליד מי, מי קרוב ומי מרוחק בציור, לאלו מבני המשפחה יש בגדים זהים. הרגשת הבדידות של הילדים מתבטאת בהפרדה בין בני המשפחה שבציור באמצעות הבית. נראה גם נטייה לצייר דמויות ב'תאים' או באמצעים גרפיים אחרים, כגון קווים, פרחים ומדרגות, שמטרתם להדגיש את ההפרדה.

בציור המשפחה אנחנו יכולים לראות את מי הילד מחשיב ביותר בבית, אל מי הוא קשור במיוחד ואיך הוא מתייחס לכל אחד מבני המשפחה. בכלליות אפשר לגלות בציורי המשפחה את הפירוד בין ההורים באמצעות בני משפחה אחרים המפרידים ביניהם או

בהשאת חלל ריק. נראה גם ציורים שבהם שני ההורים מוצגים כשהבית מפריד ביניהם. אך יש ילדים שיציירו את ההורים יחד, כמשאלת לב לאיחוד המשפחה. פעמים רבות יוסיף הילד סבא וסבתא, כי הם תופסים מקום חשוב ביציבות חיי משפחתו.

בציור משפחתי שיש בו מתח בין ההורים, נראה לפעמים שכל אחד מבני המשפחה עושה פעילות אחרת. אנו רואים בדרך זאת איזה תפקיד הילד נותן לכל אחד מבני המשפחה ומה התפקיד מבטא, מהם הרגשות והאנרגיה המובעים בפעולות, האם יש פעילות משותפת לבני המשפחה והאם בציור מוצגת משפחה בפעולה. אנו רואים איזו פעולה משמעותית מייחס הילד לדמויות, והאם הוא מזהה את הפעילות כחיובית או כשלילית.

בציורים של ילדי משפחה נורמטיבית רואים בדרך כלל פעילות משפחתית משותפת, כגון: טיול משותף, ארוחה וכדו'. בהשוואה בין כמה ציורים של בני משפחה גרעינית שהוריהם נפרדו, רואים שכמעט בכל הציורים לא מתוארת פעילות משותפת בין בני המשפחה. הציור מעיד על אפשרות שילדים להורים גרושים מרגישים בודדים, כאילו כל אחד מנסה להתמודד עם מצבו בלי יכולת לשותף את בני משפחתו.

שני ההורים תורמים לגיבוש תהליכי החיקוי, ההזדהות ועיצוב התנהגותו של הילד. כאשר ההורים רבים ונפרדים, מעמדם בעיני הילד אינו ברור. בדרך כלל האב עוזב, ומעמדה של האם בעיני הילד מתערער; ואולם ילד מתבגר יכול להוות לאם תמיכה ומשענת, ואז מעמדו מתחזק. בציור הדבר בא לידי ביטוי בגודל הדמויות. את הכרסום במעמד האם אפשר לראות בציור דמות חלשה וקטנה.

דבר מעניין אחר בציורי ילדים להורים גרושים הוא שלעיתים הם מנסים לשנות את המצב, לפחות בדמיונם, ולכן הם מציירים את שני ההורים יחד. בדרך זו הילד מבטא משאלה לאיחוד המשפחה או מתכחש למצב.

לעיתים הציור כולל דמויות שאינן מקרב התא המשפחתי, ויש מקום לברר מי הן ומה משמעותן לילד. כמובן שיש לברר אם יש בני משפחה שאינם נכללים בציור, ולברר מה הסיבה לכך.

ביטויי חרדה אצל ילדים אלו באים לידי ביטוי בציור ציפורים נודדות, שמים קודרים ועננים. פרטים אלו יכולים לסייע בפיתוח שיחה עם הילד ובזיהוי מצבו (הסימנים מופיעים גם במצבי חרדה אחרים, אך כאמור הציור הוא אמצעי לעורר שיחה עוקפת שאחריה אפשר לדבר על מגוון מצבים).

ילדים להורים גרושים מתקשים להיות שבעי רצון מתוצאת ציוריהם, ומרבים למחוק ולתקן. מחיקות רבות בציור מבטאות פערים בין המציאות העכשווית ובין שאיפותיו וחלומותיו של המצייר, וחושפות ניסיון לתקן את המציאות. הילדים מנסים שוב ושוב

לצייר, בעיקר דמויות, ויחשוש מבוכה ותסכול בחוסר הצלחתם להגיע לתוצאות שישביעו את רצונם. לעומתם יש ילדים שאין להם כוחות להתמודד, ובציוריהם נראה שמחוסר הכוח יוותרו על המחיקות. יש ילדים שבמקום למחוק באמצעות מחק יכסו חלק מהציור בצבע. מחיקה ודחיסות מעידים על כעס ותוקפנות מצד הילד כלפי הוריו,² אם כי אפשר בהחלט שגם ילד הגדל במשפחה שבה יחסי ההורים תקינים ירבה גם הוא במחיקות מסיבות אחרות, ובאמצעות שיחה ושאלות אפשר לשלול מצב שיש בו בעיה ביחסי ההורים.

בכלליות נאמר שילדים מסגירים את המתרחש בתוכם באמצעות רמזים – היכולים להצביע על מגוון בעיות. המורים והגננות המודעים לרמזים אלו, אמורים לברר את משמעות הרמזים באמצעות השיחה והשאלות.

תופעה נוספת המוכרת במצבי מצוקות ופחדים מתבטאת בציור רגרסיבי, ולכן אנשי החינוך המכירים את הילד לאורך זמן ישימו לב לכל הסימנים והשינויים, לדוגמה ילד שצייר בעבר דמות מושלמת ונסוג לצייר דמויות דלות.

כיצד נאספו הדוגמאות

במשך שנים מספר עבדתי בטיפול באחד מבתי הספר בחוזה. תופעת הילדים שבאו מבתי חדר-הוריים הלכה והתרחבה, ומתוקף תפקידי כמטפלת באמנות עזרתי לילדים אלו להתמודד עם בעיותיהם. קודם נהגתי לתת להם מקום בטוח ומוגן לדבר על הבעיה ועל הקשיים בלי שהרגישו שהם פוגעים באחד ההורים.³ הציורים השתנו מפגישה לפגישה; לעתים עלה כעס, לעתים עלתה משאלת לב שהמצב יחזור לקדמותו, ולעתים – השלמה עם המצב.

התעשרתי גם מציורים שסטודנטיות הביאו לי מהשדה, כשנתקלו בציורים שעוררו את סקרנותן.

דוגמאות לניתוח ציורי ילדים

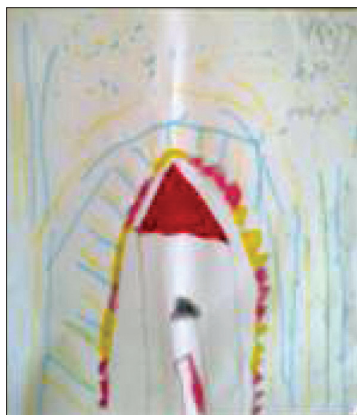
שתי ילדות בנות שש שהוריהן התגרשו הביעו בשונה זו מזו את הרגשתן כלפי בתייהן, אך בשני הציורים העבירו מסר זהה – של שני בתים. כאמור, ביטוי זה אופייני מאוד לילדים במשפחות שבהן ההורים נפרדו. ציור של שני בתים מסגיר את המצב המשפחתי של

2. וימר, 2011.

3. היה בינינו חוזה שקבע כי הדברים הנאמרים בחדר והציורים נשארים בו, ושהילד מצדו יכול לשאת את ההורים אם הוא מעוניין בכך.

ציור מס' 1

ציור מס' 2

ציור מס' 3

הילד המצייר ומאפשר פיתוח שיחה עם התלמיד. הציור עוזר לילד להיפתח ולהביע את רגשותיו. קודם בעקיפין, ואחרי שיקבל חיזוק תאפשר לו הרגשת הביטחון לפתח שיחה ישירה.

בציור מס' 1 שני הבתים מחוברים. הגג, שמסמל הגנה, מחולק לשניים ומחובר בריבוע ירוק. בדרך כלל אנחנו רואים סימטריה בציורי ילדים בגיל זה, ואמנם נראית כאן הסימטריה בציור הבית, אך מצדו האחד של הבית מצוירת דמות של ילדה הרחוקה מהקרקע – ריחוק היכול להעיד על חוסר ביטחון – ומעליה מטרייה וגשם, המסמלים צורך בהגנה. מצדו האחר של הבית פרח יחיד. הציור משדר צבעוניות אך גם בדידות.

בציור מס' 2 נראה בית בתוך בית, ומעליו קשתות בצורות מגוונות. ילדה זאת נמצאת במצב קשה יותר של כלבול וחוסר ביטחון. הציור דל מהציור הקודם, ויש הדגשה רבה בצביעת הגג – המאששת גם היא את אבחון הרגשת חוסר ההגנה של המציירת.

א', ילדה בת חמש וחצי שהוריה התגרשו לפני כחצי שנה, התבקשה לצייר את משפחתה (ציור מס' 3). הילדה ציירה במרכז הדף בית גדול שאינו עומד יציב בשולי הדף או על הקרקע אלא נראה כמרחף באוויר. הריחוף מסמל את חוסר היציבות ואת חוסר הביטחון שהיא חשה כלפי ביתה מאז הגירושו. כמו כן הגג והרעפים מצוירים בהדגשה, וגם היא מעידה על חוסר ההגנה שהילדה מרגישה. הציור מחולק בברור לשני חלקים שהבית מפריד ביניהם. בצד אחד של הבית עומדת אמה של הילדה, ולידה הילדה ואחיה הקטן. מן הצד האחר עומד אביה, במקום נמוך יותר, סמוך לתחתית הדף. האב חסר פה,

בעוד שאר הדמויות בעלות פה. כל הדמויות חסרות כפות ידיים ורגליים, חוסר המעיד גם הוא על חוסר יציבות. כאשר נשאלה הילדה על הציור היא אמרה: "אבא היה צריך ללכת, הוא לא יכול להיות אתנו". היא אמרה שהבית רק של אימא שלה עכשיו, אבל הוא גדול מדי. נראה כי הריק מעיד על חוסר ביטחון ועל הריקנות שהילדה מרגישה, וגם על שאין ביכולת האם לספק הגנה ולנהל את הבית לבדה. היא סיפרה שאבא שלה מתקשר בכל שבוע, אבל אינו מדבר, רק שואל שאלות על אימא. הילדה בעצם שיתפה אותנו בתחושה שהאב חוקר אותה אבל אינו נותן לה חום ואהבה, וייתכן שלכן בחרה שלא לצייר לו פה. לאחר מכן בחרה לדבר על הבית: "ציירתי לבית גג גדול וגם הרבה חלונות כי אפשר לראות הכול, ובחוץ יש לנו דשא מאוד יפה". מדבריה עולה כי ייתכן שהחלונות הגדולים מסמלים משאלת לב לבית פתוח, אך הם גם יכולים לבטא בעיות בקשר הבין-אישי ומחשבות שבעקבות הגירושין עולמה הפנימי חרב, והיא אינה מרגישה בנוח להזמין חברים. הדלת קטנה יחסית לבית – מסמלת את הרצון להיסגר בפני העולם ולא לחשוף את הקושי שבגירושין.

זה כוחו המיוחד של הציור – שהוא מאפשר לבטא את הקושי אך גם את השאיפות והדמיון.

ציור מס' 4 צויר בידי ילדה בת תשע וחצי שהוריה התגרשו לפני שנתיים. הילדה גרה עם אמה ועם אחיה, ונפגשת עם האב פעמיים בשבוע ובסופי שבוע אחת לשבועיים בהסדרי ראייה. האב מתגורר בסמוך להן ומנסה לראותה באופן קבוע, אך האם לא תמיד מאפשרת זאת. הציור צבעוני ומשרה תחושה טובה, ההורים קרובים זה לזה אך ידיהם דקות מאוד, כאילו אומרות 'אין לנו פעילות משותפת'. כפות הרגליים של כל הדמויות עגולות, ואצל האב הן חסרות – כביכול אי-אפשר לסמוך עליו. הדשא תופס נתח

ציור מס' 4

ניכר מהציור; הוא מוגבה ומרחיק מעט את הדמויות מהקרקע שאינה קיימת. בהסתכלות ראשונית נראה שיש יציבות מסוימת בחייה של הילדה ובחיי הדמויות, אבל היא אינה ברורה ומשתנה כמו הדשא, שאינו מקנה כל יציבות. הדמויות הולכות על קרקע דוקרנית, והן עלולות ליפול מאחר שהקרקע חסרה. הילדים מרוחקים זה מזה, וההורים ממוקמים על הדשא גבוה מעט מהם. כל אחד מבני המשפחה מצויר בצבע אחר; כשיש רצון להביע הזדהות נראה בדרך כלל בגדים זהים. הילדה תיארה את הציור: "זה אבא ואימא ביחד וגם אני ואחי, יוצאים ביחד לטיול". נוכחותו של האב מעידה על משאלת לב של הילדה לשוכו הביתה או השלמה עם המצב: אבא אינו גר אתנו, אבל הוא עדיין מבלה אתנו והוא

חלק מהמשפחה. כל הדמויות פורשות את ידיהן הדקות והחלשות – יש רצון לקשר עם הסביבה וצורך בו, אך הידיים הדקות מבטאות קשיי תפקוד.

יש בציור אזכור לכפות ידיים, אך הן חסרות בדמויות המייצגות את ההורים, רמז לחוסר התפקוד ביניהם. האב עומד עקום מעט ביחס לשאר הדמויות: נוכחותו יציבה עוד פחות משל השאר. כף הרגל של האם מעוגלת – קשה לעמוד על רגליים כאלו, לתמוך באחרים ולהעניק להם הרגשת יציבות.

ציור מס' 5

את ציור מס' 5 צייר ילד אחר, בן שבע, שניגש לביצוע המשימה בלא שום התלבטות. הוא התעקש לבחור לצייר על חלק מהדף, כך שהציור נראה 'דחוס' בדף. ייתכן שהדחיסות מבטאת את הרגשתו שהוא אינו לוקח לעצמו מרחב ומסתפק במועט.

חשוב גם לעקוב אחר סדר הדברים בציור, מאחר שגם בו יש העברת מסר משמעותי על משמעות הדמויות בעיני הילד – משמעות העשויה להיות חיובית או שלילית, ולכן מחייבת בדיקה באמצעות שיחה עמו. הילד הזה, לדוגמה, צייר תחילה את הדמות שלו ושל אחותו במרכז הדף, אחר כך צייר בית בצדי הילדים, בהמשך הוסיף את דמות האם ורק בסוף את דמות האב.

דמויותיו שלו ושל אחותו (הצעירה ממנו בשנה) המאוירות במרכז וראשונות, מלמדות על החשיבות הרבה שיש להם. ייתכן שהחשיבות מלמדת על ההרגשה שהם חשובים ואהובים על הוריהם או שהם עומדים בלב המריבה של ההורים. בכל מקרה האחים נראים כקרובים וחשובים במידה שווה. כל הדמויות מצוירות בכחול, והידיים הדקות יכולות להעיד על חוסר תפקוד. גם על הרגלים הדקות, חסרות כפות הרגליים אי־אפשר לעמוד ביציבות ולקבל תמיכה. מהציור נראה נתק בין ההורים; המרחק ביניהם גדול והילד הביע את קבלת המצב. הוא חי בין שני בתים השונים מאוד בגודלם וכנראה גם בחשיבותם. הבית של האם, שבו הוא גר רוב הזמן, הוא בית גדול – גודל המצביע כנראה גם על מרכזיותו. בית האב קטן במידה ניכרת, זאת אומרת שלבית האב מקום שולי, לפחות מבחינת השהייה בו.

בבית האם, להבדיל מבית האב, יש סורגים על החלונות, היכולים לבטא פחד מסוים ותחושת חוסר הגנה.

בניגוד להבדלי הגודל בציור הבתים, דמויות ההורים דומות בגודלן, דמיון העשוי לבטא ששני ההורים חשובים ומשמעותיים לילד במידה דומה. בדמות האם הייתה הדגשה חוזרת של הפנים, שיכולה להצביע בכל זאת על חשיבות ודומיננטיות רבה יותר של האם.

ציור ההורים בצדי הבית, בנפרד מהילדים, מביע את תחושת הניתוק המשפחתי שחש הילד. הוא קרוב לאחותו אך בין ההורים ובינו יש בעיניו הרגשת הפרדה מעצם המצב, המשפחה אינה שלמה.

בשלב זה הילד סיים לצייר וסיפר: "זה אני ואחותי, זה הבית של אבא וזה של אימא".

בציור בא לידי ביטוי המצב שחווה הילד כפי שהוא, בלא חלומות ופנטזיות. הילד מודע למצב ומקבל אותו, אך מביע את הקושי שהוא חש מפני שאינם משפחה אחת מאוחדת.

ציור מס' 6

בציור 6 הילד מביע את רצונו שהמשפחה תכלה יחד כמשפחה, אך בעצם כל אחד מהילדים חי עם אחד ההורים; הבן עם האב והילדה עם האם בעיר אחרת. בציור הילד ואחותו מטפסים על עץ ומתחבאים מההורים, שעומדים וקוראים להם. כל אחד עומד בצד אחר של העץ, אין להם קשר עין, המכנה המשותף ביניהם הוא הקריאה או הדאגה לילדים.

ציור מס' 7

גם בציור 7 מובעת משאלת לב לטיול משותף, וגם במקרה הזה הילדים הופרדו זה מזה. בציור נראה טיול בטבע, וגשר מפריד בין שני חלקי המשפחה.

משמעות הציור בעיני הילד

במהלך העבודה עם מגוון חומרי יצירה הילד מגלה כלים מגוונים ועמם, בעזרת המורה, הוא יכול להתמודד ולפתור בעיות. חוסר שביעות רצון מהתוצרים יכולה לעמת את הילד עם השאלה כיצד אפשר לשנות את הציור, לקבלו או לזרוק את העבודה לפח. הילד לומד לחשוב, להתמודד ולקבל, והתנסות זאת משולה לחיי הילד – שמהם הוא יצמח ויגלה גילויים חדשים.

ציור מס' 8

כשעובדים עם ילדים חשוב מאוד להפגין רגשי אמפתיה והזדהות, כגון: "נכון שקשה לך שאבא ואימא אינם חיים ביחד?". באמצעות סיפורים אפשר להראות לילד שישנם עוד ילדים שהוריהם התגרשו, ולתת פתרונות מגוונים להתמודדות. חשוב לא רק להסתכל על הקשיים המתבטאים בציור אלא לחפש נקודות חוזק ותכונות חיוביות שיש לילד הנראות גם הן. לעומתן תחושת רחמים כלפי הילד היא סוג של פגיעה ביכולתו להתמודד, וגורמת לו רגשות אשם.

טיפול נקודות החוזק יכול לסייע לילד בהסתגלות של ממש למצבו. העצמת היכולות שבו יכולה לעזור לו לעבור את תקופת הגירושין כשהוא חזק ובטוח יותר. חשוב לחזק את דימוי העצמי, ולתת לילד מקום לבטא את הרגשות והתסכולים, כגון כעס, רגשות אשם, התלבטויות הקשורות לנאמנות ותקוות שווא שהמשפחה תשוב ותתאחד.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה נבחרת

אברהם, 1989	ע' אברהם, 'ציורי קבוצה', הגלוי והנסתר בציורי דמויות אנוש, תל אביב 1989.
אורון, 1997	ד' אורון, גרפולוגיה, ציור וילד, תל אביב 1997.
אילון, 1994	ע' אילון, תגובות שרשרת ילדים וגירושין, קריית טבעון 1994.
אלדר-אבידן, 2002	ד' אלדר-אבידן, ילדים וגירושין, ירושלים 2002.
אלדר-אבידן, 2011	ד' אלדר-אבידן, בשם הילדים סיפורי חיים ותובנות של ילדי גירושין, תל אביב 2011.
וימר, 2011	מ' וימר, המדריך השלם לפענוח ציורי ילדים, הוצאה עצמית 2011.
סמילנסקי, 2009	ש' סמילנסקי, פסיכולוגיה וחינוך של ילדים להורים גרושים, קריית ביאליק 2009.
קליגמן, 2000	א' קלינגמן (עורך), ילדים במצבי חירום ולחץ, ירושלים 2000.
רבין, 2010	ק' רבין, הגירושין החדשים, חיפה 2010.
רימרמן, 1990	י' רימרמן, ציורי ילדים כאמצעי הבעה ואבחנה, תל אביב 1990.